

Sub lege pugnamus

De la Gran Guerra a les grans dades

Pompeu Casanovas

UBe

Índex

Prefaci	9
 I. La filosofia d'entreguerres: violència i redempció	15
Algunes tesis inicials.....	16
La filosofia germànica i la guerra.....	18
Una guerra europea classista i colonial	22
Filosofia político-jurídica d'entreguerres.....	26
Violència i redempció	31
 II. Devastació i esperança: efectes de la violència en la filosofia política i jurídica del segle xx.....	37
Camins barrats	37
El mal.....	39
La violència.....	42
El dret	48
Quatre trets emergents del període d'entreguerres	51
Teologia política.....	54
Teoria jurídica	56
El dret i les formes polítiques	60
Els drets humans.....	63
 III. <i>Homo necans</i>: per a una relectura de Hobbes en l'era digital.....	69
Un retorn a Hobbes	69
L'acció de matar: GIF i microposts.....	70
La forma computacional de la intel·ligència social	72
<i>Leviathan</i> (1651): la representació visual del col·lectiu social	74
Pacte social i democràcia epistèmica.....	81
Bases de la democràcia epistèmica com a forma política	86
Un sol <i>Graf Global Gegant</i>	90
 IV. Web de les dades, formes regulatòries i intel·ligència social	95
Introducció	95
El cos a través del mirall	95
La memòria en el segle xxi: persones i metadades.....	100

Web de les dades i intel·ligència (en obert, col·lectiva, social)	103
Alguns trets de la intel·ligència artificial i les teories contemporànies del dret	108
Pressuposicions i condicions de les teories jurídiques computacionals ...	114
v. La dimensió político-jurídica I: Meta-estat de dret i ètica global.....	119
Introducció	119
La distorsió del cos	121
La capa del metasistema de la identitat.....	126
La gestió de la identitat i la construcció de l'espai públic.....	132
Un metanivell per a l'Estat de dret.....	138
Taules comparatives dels principis ètics.....	141
vi. La dimensió político-jurídica II: Meta-estat de dret i democràcia epistèmica ..	145
Introducció	145
Cap a un metanivell del dret i de l'estat: ODP, REL i DRM.....	145
Models i metamodels de regulació del web de les dades	152
La teoria del Meta-estat de dret.....	156
Models de democràcia epistèmica.....	161
vii. A tall de conclusió i d'apunts per a un treball futur.....	167
<i>Sub lege pugnamus</i>	167
<i>...sed vincimur</i>	168
Desideràtum.....	171
viii. Annex. Cap a una ètica global o Meta-estat de dret:	
els llenguatges de base	175
Introducció	175
La normativitat i els subjectes digitals	176
L'isomorfisme jurídic.....	179
La pila de llenguatges del web semàntic (3.0)	186
El primer nivell: LegalXML.....	187
Semàntica de regles: LegalRuleML.....	190
Ontologies jurídiques	193
Un web d'humans, agents, dades i serveis.....	198
Referències bibliogràfiques	205
Índex onomàstic	229
Índex analític	237
Índex d'acrònims	243

Prefaci

I

Sub lege pugnamus, sed vincimur. Combatem sota la llei, però som vençuts. En la teologia cristiana, aquesta és la frase que Agustí d'Hipona va utilitzar per assenyalar els límits de la llei per vèncer el pecat. No sóc el primer a fixar-m'hi. Va ser ja objecte d'un petit estudi fet per Massimo Cacciari (2006), en la revifalla que els treballs de teologia política van experimentar al principi del nou mil·lenni.

Agustí volia marcar el territori de la gràcia per damunt del de la llei sola. Cacciari vol explicar el *nomos* de la teologia paulina. A mi m'ha semblat que la frase bastava per resumir l'agonia de les concepcions del dret, de la llei i de la justícia que van florir al segle xx. Malauradament, no van arribar a regular l'ús del monopoli de la violència dels estats ni van poder evitar-la. No n'hi va haver prou amb el compliment de la llei, ni amb normes, ni amb el dret, per construir una societat equilibrada i una convivència en pau. Com tampoc n'hi ha prou ara per enfrontar-nos amb una economia globalitzada i amb una organització política que es desplega amb mitjans digitals.

He volgut posar de manifest que aquest darrer objectiu —la forma de coordinar informació, intel·ligència, coneixement i organització a través dels webs 2.0 i 3.0— requereix una teoria de la democràcia que englobi la tècnica jurídica, més que no pas una nova teoria general del dret.

La darrera opció —la teoria general del dret— va ser empresa sobretot pels juristes de dret públic i de dret internacional en el segon i tercer terç del segle xx, abans i després de la Segona Guerra Mundial. El seu propòsit era clar: més que no pas del control de la població, es tractava del control del poder, de la capacitat de constituir i operar les normes i les institucions bàsiques de l'estat nació. Hom confiava en la capacitat d'aquest per produir la pau, gestionar les tensions i facilitar el desenvolupament d'unes societats que podrien generar una economia productiva que distribuís més equitativament la riquesa.

No tracto aquí de negar aquest «noble somni», sinó de veure què tenia de somni. El coneixement del dret és un instrument, un conjunt especialitzat de tècniques d'escriptura, interpretació i aplicació normativa que informen un

conjunt bigarrat de pràctiques i institucions. No li podem demanar al mateix temps que resolgui allò que es troba fora del seu abast. I l'organització de les societats complexes ho està: els conceptes i estructures jurídiques són condició necessària, no suficient, per a la seva gestió amb efectivitat, eficàcia i, sobretot, *justícia*.

És l'ètica, el fons moral i generalitzador dels principis ètics, allò que retorna amb força per regular el nucli dels problemes jurídics del mercat en xarxa —lli-cències, propietat intel·lectual, contractes— dins del context del capitalisme global en què tenen lloc, amb la seva corrua de problemes polítics i socials —la concentració de la riquesa, la transformació dels estats nació, el crim organitzat, les guerres infraestats, el terrorisme global, la massiva allau d'immigrants, els refugiats polítics—. Si es fa tenint en compte la història, reflexionar sobre l'estat i el dret significa inevitablement reflexionar sobre la violència.

La progressiva pèrdua de drets i la crisi de l'estat del benestar han coincidit, a més, amb l'explosió i el control de la informació. En els nous escenaris oberts pel denominat web de les dades, per les ciutats intel·ligents i per l'Internet de les coses, és menys fàcil amagar-se o passar desapercebut. La informació que produïm sobre nosaltres mateixos, i també la que es genera automàticament sobre nosaltres, no es limita a travessar-nos: també ens constitueix i determina. Esborrar la memòria en línia un cop que ha estat vessada torna a ser un «noble somni». Hem de prendre consciència que dins de les tasques normals que qualsevol persona tindrà en les societats contemporànies hi ha la gestió de la pròpia identitat.

Correspon als científics socials i computacionals elaborar eines per tal que això sigui possible. La idea central de la construcció analítica d'un *Meta-estat de dret* apunta a aquest objectiu, que, un cop més, és més fàcil d'enunciar que de dur a la pràctica. Però estic bastant segur que, sense un instrument semblant, és la llibertat individual (i la llibertat de tots) allò que està en perill. El lector en trobarà el plantejament al final del volum. He parlat fins ara sobre el seu contingut. He de dir alguna cosa sobre la seva estructura.

II

Aquest llibre sintètic es compon en realitat de quatre assaigs basats en intervencions orals que van tenir lloc des de l'octubre de 2013 fins al gener de 2015. El primer té el seu origen en la conferència que vaig pronunciar sobre la filosofia d'entreguerres en l'exposició *Imatges per al record. La Gran Guerra en postals (1914-1918)*. L'exposició es va poder veure a l'Espai Cultura Fundació Sabadell 1859 del

25 d'octubre del 2013 al 6 d'abril del 2014, organitzada per Àngels Casanovas i Jordi Rovira. La conferència que dona origen al segon assaig fou dictada com a lliçó inaugural del curs acadèmic a la Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona, el 27 d'octubre del 2014. La intervenció que correspon al tercer es produí el 3 d'octubre del 2013. El quart es basa en la ponència per al III Congrés Català de Filosofia, celebrat a Palma (Mallorca) del 21 al 23 de gener de 2015. En versió abreujada, algunes parts dels tres darrers assaigs van ser presentades als XVIII, XIX i XX Col·loquis de Vic, celebrats entre principis d'octubre de 2013 i de 2015, i dedicats respectivament a l'Estat, la Guerra i la Festa. Aprofito per agrair tots els comentaris rebuts dels participants que van escoltar-les.

El quart assaig es troba dividit en tres capítols per fer-ne més entenedor el contingut. Així, el quart capítol presenta els problemes del web de les dades; i el cinquè un plantejament de les idees político-jurídiques que han donat origen al llibre. El sisè exposa la teoria del Meta-estat de dret en connexió amb la democràcia epistèmica. El lector interessat pot acudir també a un vuitè capítol addicional que he situat com a annex. Ben mirat, es tracta d'una introducció als llenguatges del web semàntic i d'una revisió de la teoria jurídica contemporània. Com que trencava el fil de l'argumentació, l'he posat al final per a aquells que vulguin aprofundir una mica en la connexió entre semàntica i teoria jurídica.

Per facilitar la lectura, he traduït al català els textos que cito en altres llengües en el cos del discurs. En canvi, en altres casos he deixat sovint l'idioma original (a voltes acompanyat de la traducció). No he eliminat del text la primera persona, ni unes quantes divagacions. No calia. Atorga caràcter a l'escriptura. He mantingut el caràcter oral del seu origen.

Vaig preparar aquests textos perquè fossin parlats i visualitzats com un discurs dins un diàleg viu. Ho remarco perquè la llengua em sembla important en filosofia. Com altres autors abans de mi, he pogut comprovar que l'ús continuat de l'anglès ajuda a la concisió i a eliminar la retòrica. Però l'ús natural de la llengua pròpia permet precisar millor els matisos.

El lector hi trobarà i pot discutir, doncs, moltes coses, des del meu gust per les imatges fins a la interpretació dels clàssics. Especialment la reconstrucció del sentit del *Leviathan* es basa en aquest exercici d'exegesi. Té la seva importància: el problema de la constitució d'una societat política —l'anomenat problema de Hobbes— és al bell mig del llibre, el punt en què pivoten els capítols següents. Remeto a la bibliografia extensa del final del volum —i especialment als treballs publicats en revistes— per a una exposició més neutra i acadèmica. Adverteixo, però, el lector que el capítol 8 potser li costarà una mica més de llegir que els anteriors. He procurat reduir l'aparell tècnic al mínim per il·lustrar les tesis que defenso.

El llibre és també un recordatori dels milions de persones caigudes a les dues grans guerres del segle xx i un petit homenatge a Austràlia. Melbourne és actualment la nostra segona llar, meva i de la meva família. L'amistat amb John i Lisa Zeleznikow ens ha ajudat molt a comprendre. Potser haver viscut al costat del cementiri de Brighton i a menys de tres-cents metres de la tomba de Sir John Monash ha contribuït a la presa de consciència sobre la presència dels efectes de la Primera Guerra Mundial en el món contemporani.

La coberta del llibre reproduceix la imatge d'*Avenues of Remembrance* (2014), el tapís commemoratiu dels cent anys de la Gran Guerra de l'Australian War Memorial. El tapís conté algunes línies de la denominada *Carta de Gallípoli*. Es tracta de la lletra de vint-i-cinc pàgines que, contra la fèrria censura militar, el periodista de guerra Keith Murdoch va adreçar el 1915 a qui aleshores era primer ministre (Andrew Fisher) sobre què estava succeint realment al front. Fou decisiva per aturar la sagnia i contribuï a salvar milers de vides. És un exemple de com és de crucial un correcte accés a la informació i al coneixement per prendre decisions. Mostra igualment que hi ha obstacles que és necessari superar.

Els recents esdeveniments de París del 13 de novembre de 2015 i de Brussel·les del 22 de març del 2016 han empitjorat les coses. Durant l'any 2015 s'han esdevingut massacres amb un nombre similar o superior de víctimes civils a Nigèria, el Iemen, el Pakistan, el Camerun, Kenya, les Filipines, l'Iraq, Somàlia, Egipte i Turquia. El mes de gener del 2015, a Nigèria, un sol atac de Boko Haram en va causar fins a 2.000. Però temo que el 13-N i el 22-M iniciïn el particular 11-S europeu. Serà més difícil a partir d'ara mantenir l'equilibri entre la llibertat i les polítiques de seguretat, perquè cal notar que Internet proporciona els escenaris comuns en què es preparen, coordinen i desenrotllen tant els conflictes com les polítiques de prevenció.

III

Passaré ara als agraïments. El diàleg i la cooperació permanents amb Marta Poblet, la meua dona, han contribuït a perfilar millor algunes idees. La seva atenció constant als fenòmens de la producció de coneixement compartit ha resultat molt important per a mi. La seva participació activa el 2011 en la Standby Task Force, que elaborà el mapa de crisi de Líbia (*Libya Crisis Map*) —abans que l'Oficina de les Nacions Unides pels Afers Humanitaris (OCHA) hi parés esment—, va ensenyar-nos la complexitat i les dificultats que presenten els processos socials contemporanis arran dels conflictes, el poder i

la participació democràtica. Tots dos hem compartit amb els companys de l'IDT-UAB, de l'IIIA-CSIC, del RMIT, de Deakin, i ara de La Trobe, treballs, projectes, obsessions i esperances.

L'original del llibre ha tingut alguns lectors atents als quals dec algunes precisions de contingut i millores en l'expressió. L'interès i el coneixement d'Enric Plaza, Carles Sierra, Pablo Noriega, Ramon López de Mántaras i Víctor Rodríguez-Doncel han fet que m'adonés com és de fèrtil el terreny de la intel·ligència artificial, i com estan de lluny els científics computacionals de les imatges estereotipades que de vegades en tenim. Els problemes polítics i socials són per a ells alguna cosa més que una qüestió de gust intel·lectual. Aquests problemes que ens afecten a tots constitueixen, en realitat, la base primària des d'on pensem la societat contemporània. No solament són solucions tecnològiques o d'enginyeria social. La tecnologia és avui constitutiva del teixit social.

He d'agrair a Josep Monserrat la invitació a publicar aquests materials en forma de llibre. Certament, presenten una unitat temàtica que convida a una lectura integrada, que en Josep ha efectuat igual com concep i practica la filosofia política. Sempre he considerat un plaer i un privilegi treballar amb ell. També hi ha contribuït força l'equip editorial de la Universitat de Barcelona. A ell es deu el suggeriment d'esponjar la part final, molt més críptica en la primera versió del volum que li va arribar a les mans. No esmento els companys de l'IDT —els actuals, Antoni Roig, Emma Teodoro, Jorge González-Conejero, Cristiana Santos, Rebeca Varela; i els antics, Núria Casellas, Joan-Josep Vallbé, Meritxell Fernández-Barrera, Albert Meroño, Sílvia Gabarró, Laura Ferrera, Núria Galera— perquè aquest llibre els pertany: l'esforç individual i el treball conjunt han constituït la seva base generadora. N'he après molt, de tots ells.

Finalment, agraeixo al lector el seu interès per aquest tema. M'agradaria que no es penedís d'haver obert el llibre, i que hi trobés alguna cosa estimulante i valuosa per a la seva pròpia reflexió.

POMPEU CASANOVAS

Caulfield South, Melbourne, agost de 2016

En el període d'entreguerres va prendre forma la filosofia del segle xx. Això no vol dir que les idees fossin originals. Fenomenologia, semiòtica, hermenèutica i filosofia analítica provenen del darrer terç del segle xix i del primer del segle xx. Filòsofs tan diferents entre si com Peirce, Tarski, Russell, Meinong i Husserl —la qual cosa vol dir el pragmatisme, la filosofia de la matemàtica i de la lògica, l'ontologia i l'epistemologia— pensen en l'àmbit conceptual obert sobretot per l'impacte de la filosofia kantiana en la Il·lustració.

Però esdeveniments històrics tan decisius com la Primera Guerra Mundial (1914-1918) i la Revolució Russa del 1917 marquen la fi d'un cicle històric que té tanmateix una continuació certa en els conflictes de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939), la Segona Guerra Mundial (1940-1945) i la guerra freda (1945-1989). El segle xx és un banc de proves per a la filosofia del llenguatge, l'ètica i una filosofia del dret que en la seva formulació clàssica és també una filosofia de l'anomenat Estat de dret, la darrera forma jurídica de l'estat nació sorgit de la pau de Westfàlia (1648).

Com veurem, podem seguir la pista d'alguns aspectes de la construcció de l'estat a partir de figures i imatges, i no sols del llenguatge abstracte. Per exemple, cada soldat alemany rebia amb el fardell trenta postals per enviar a casa. Les imatges corresponien al desenvolupament de la indústria gràfica al servei de la indústria de propaganda nacionalista de cada estat en lluita. Les imatges són de tot tipus. Hom calcula que van circular set milions de postals durant la guerra. Configuraven tant la imatge distorsionada de l'*altre* com la identitat de la llengua, la cultura i els patrons de conducta del *britànic*, el *francès*, l'*alemany*. Les imatges privades, que arribaven a casa de cadascú en forma de postals, van anar construint un imaginari col·lectiu i van acabar formant un paisatge que constituí el fons damunt del qual es van anar dipositant les esperances i contradiccions europees del segle xx. L'examen i la interpretació d'aquestes imatges és en certa manera inquietant.

Això va ser possible pel treball de tota una legió d'especialistes, incloent-hi dibuixants i grafistes, que il·lustraven els estereotips. Però el *contingut* de cartes, postals, poemes, diaris i narracions ja és una altra cosa. Aquest contingut també és de tot tipus —fortament nacionalista, al començament del conflicte, més

crític i amarg a mesura que la contesa es desenrotllava i provocava un nombre elevadíssim de víctimes. L'experiència individual és el que compta aquí. La dels soldats del front, però també la dels familiars i civils que eren a la rereguarda.

Aquest teixit d'experiències rep el nom de memòria històrica en la literatura especialitzada. Per primer cop, aquesta memòria històrica pot enriquir-se amb la participació de tothom, tal com ha posat de manifest la recent crida del consorci anglès per anotar un milió i mig de pàgines dels diaris personals de guerra, digitalitzats ja pels Arxius Nacionals.¹ La participació ciutadana en història, mitjançant l' anotació dels diaris i la creació de metadades per a l'anàlisi (noms, llocs, tipus d'activitat...), ha facilitat, per exemple, un càlcul més exacte del temps esmerçat en el front oriental per la infanteria, l'artilleria i la cavalleria, incloent-hi una estimació més baixa del temps que els soldats romanien en les trinxeres (GRAYSON, 2016).²

En aquest primer capítol em proposo respondre dues preguntes. Quin va ser l'impacte d'aquestes experiències de la Primera Guerra Mundial en el plantejament posterior dels filòsofs polítics i teòrics europeus del dret d'entreguerres? I en podem extreure encara alguna conclusió que ens afecti al segle XXI, en una època que sembla allunyada de les causes que van originar la contesa?³

ALGUNES TESIS INICIALS

D'entrada, partiré d'algunes tesis que exposo tot seguit:

1 El consorci inclou The National Archives, Imperial War Museums (IWM) i Zooniverse. «Volunteers who sign up to Operation War Diary will be assigned a segment of a unit war diary and asked to tag key details from the pages, such as names, places and events. The data inputted by volunteers will be collected and used to enrich The National Archives' catalogue descriptions for the unit war diaries, enabling family historians around the world to trace their army ancestors and providing academics and researchers with a better understanding of how the war was fought.» <http://www.1914.org/news/operation-war-diary-first-world-war-unit-diaries-go-online-to-mark-centenary>.

2 *Operation War Diary* és un projecte de *crowdsourcing* històric que va començar el 2014. La nova estimació estableix un 47% per als batallons d'infanteria, un 62% per als d'artilleria i un 20% per als de cavalleria (Grayson, 2016).

3 Cal tenir en compte les precondicions també. Els historiadors econòmics han subratllat de fa temps la feblesa de la posició de l'exèrcit alemany a l'hora de prendre la decisió de començar la guerra. «Unable to borrow as much as the Russian or French states, unable to raise as much in direct taxation as the British, and unable to reduce the large shares of the states and local government in total revenue, the Reich could not win the arms races it engaged in with its rivals. Yet, it was precisely because of this that the war was ultimately initiated by the general staff; on the grounds that a swift war of annihilation would compensate for German inferiority and prevent that inferiority growing worse» (FERGUSON, 1992: 751).

1. Els filòsofs no són gent especial fora del comú, sinó que van reaccionar com tothom en els països bel·ligerants —primer amb fervor i entusiasme l'agost del 1914, després amb distància i angoixa a mesura que es desenrotllava el conflicte i, finalment, amb més o menys nacionalisme en la postguerra depenent del bàndol, del país i del seu posicionament en l'arc polític.
2. Però des d'un punt de vista més abstracte, la filosofia, el pensament o la cultura no van ser els mateixos després de la guerra. En filosofia, els plantejaments analítics venien d'abans (BALDWIN, 2003). Però hi va haver també un després. La pèrdua de la innocència va anar lligada a l'horror; sobretot al descobriment que els fenòmens col·lectius que ningú no podia dominar completament primaven sobre l'individu i les seves decisions: fou el descobriment que els fenòmens de la raó i la desraó, la racionalitat i la irracionalitat, depenien també de variables que emergien del grup, del col·lectiu, de la *massa* —per parlar amb Ortega i Elias Canetti—, la qual absorbia, determinava o arrossegava el subjecte individual per sobre d'ell i per sobre de les seves conviccions morals i polítiques. Aquest sentiment de fatalisme i sobretot de *vulnerabilitat* fou especialment sentit pels representants de la filosofia liberal anglesa i nord-americana que havien estat el baluard de la moral i els valors individuals. I es va reblar amb l'esclat de la revolució bolxevic i el seu impacte en plena guerra el 1917.
3. Amb excepcions —com les de Bertrand Russell (1872-1970) o Romain Rolland (1866-1944)—⁴ el pacifisme no només no era una opció, sinó que hi havia situacions desesperades de resistència en què *no podia* ser-ho, perquè l'alternativa era desaparèixer i morir.⁵ Cecil D. Burns (1879-1942), un conegut publicista de la Universitat de Glasgow, escrivia el 1915 a l'*International Journal of Ethics*:

La no-resistència posaria en perill la llibertat política del grup, el desenvolupament propi de tot aquest ambient intangible que fa el que anomenem Angla-

4 Rolland va guanyar el Premi Nobel de Literatura el 1915 per *Jean Cristophe*, i també per la sèrie d'articles que publicà a partir del començament de la guerra, començant pel més conegut, *Au-dessus de la mêlée* (1914).

5 Hem de distingir: *a*) pacifisme (aquells que advocaven per una solució negociada al conflicte abans o durant l'agressió, p. ex., Jean Jaurès); *b*) no-violència (aquells que generalitzaven les posicions i les radicalitzaven a un comportament més universal, p. ex., Bertrand Russell, Romain Rolland i Stefan Zweig); *c*) resistència (aquells que advocaven per reaccionar un cop produïda l'agressió); *d*) no-resistència (situació de no-acceptació de la reacció igual a l'emprada per l'adversari en l'escalada del conflicte).

terra o França. És a dir, n'hi ha prou amb l'evidència del passat per demostrar que la dominació política d'un grup que ha adoptat el principi de desnacionalitzar els grups més febles significaria, fins i tot al segle xx, que les institucions angleses serien abolides. Ho dic francament des del punt de vista de només una de les parts, perquè resulta que és la meua (BURNS, 1915, 82).

4. Però això no obstava per descobrir que el problema no era només la guerra, sinó la pau que la seguiria, perquè les tensions a l'interior del propi país, de la pròpia nació, reclamaven la presència d'un estat que tenia el monopoli de la violència (era l'únic que estava armat) i que podia reprimir, doncs, els seus conciutadans en benefici d'una minoria. El text que abans he citat de Cecil D. Burns (1915, 84) continua així:

Quan la premsa crida «Anglaterra està en perill», la inaudible resposta es dona en els comentaris de la majoria de la gent — «El perill immediat és potser Alemanya, però més enllà fins i tot de la victòria hi ha el perill que els nostres propis militaristes destrueixin tot allò pel que lluitem». Jo personalment he sentit aquesta resposta moltes vegades, però no ha estat publicada amb tanta freqüència com la crida a les armes. El que hem de defensar fa una diferència en la moralitat de l'acte de defensa: defensar el poder o la voluntat d'actuar de forma incorrecta està malament. [...] Hi ha qüestions morals en joc en l'esfera política que de fet són evidents, però on no tenim posada l'atenció perquè ara està desviada, no sense raó, als assumptes morals immediats de la guerra. *¿Què és exactament l'Estat? ¿Com pot un govern fer-se càrrec de la responsabilitat dels actes realitzats pels seus ciutadans? ¿Per què els camperols del Tirol haurien de patir a causa dels actes comesos a Bèlgica pels brètols de Berlín per ordre dels seus superiors? ¿Qui és responsable quan el govern indueix els seus agents a la supressió de l'opinió en consciència o a l'assassinat de nens perquè l'Estat està en perill?* [La cursiva és meua.]

LA FILOSOFIA GERMÀNICA I LA GUERRA

Seguim aquest fil que ens proporciona l'Estat. Veurem que, d'alguna manera, aquesta era una conclusió a la qual arribaren també, per separat, tant pensadors del marxisme centreeuropeu —Ernst Bloch i Georg Luckács, per exemple— com bona part dels *normaliens* francesos de la Rue d'Ulm. Avui dia, un cop hem canviat de segle i hem viscut la Segona Guerra Mundial, la guerra freda que la va continuar i les guerres infraestatals, ètniques i religioses actuals, tendim a donar per suposada una cosa així, però fou en la Primera Guerra Mundial quan es féu evident la *personalització* del Leviathan modern com a gegant

armat (figura 1). En les seves memòries, l'historiador Pierre Vilar (1906-2003) relata com es va produir per a tota una generació de joves francesos el redescobriment del poder de l'estat nació, més enllà de l'onada patriòtica, de la mística del sagrat i de les abstraccions del col·lectiu:

La «societat hipostassiada i transfigurada», capaç d'imposar-se a les consciències individuals, deixa de ser una abstracció quan es decreta una «mobilització general». Adquireix aleshores un cos concret, territorialment localitzat, jurídicament definit. «El francès» que s'alça contra «l'alemany», «l'alemany» que s'alça contra «el francès». És una *formació social estructurada* la que s'imposa i obliga els individus, i estem tractant de trobar un nom adequat per denominar-la. L'aparell capaç d'imposar-se a l'individu en té un: l'Estat (VILAR, 1997, 29).

Figura 1. *Het Gekkenhuis*, 1914 («El manicomi»), vinyeta del dibuixant gràfic holandès Louis Raemaekers. Amsterdam *Telegraaf*. <http://i.imgur.com/gyVBF.jpg>.

Aquí és on cal explicar les diferències, perquè l'Estat no és el mateix per a la cultura positivista francesa de després de Napoleó, per a la cultura liberal britànica i per a la cultura germànica de base autoritària.

Sobretot a Alemanya els intel·lectuals i professors es van mobilitzar en bloc. Kurt Flash (2000) ha fet el recompte de vora tretze mil títols dedicats a la contesa. Fou una «mobilització de l'esperit» (*Geistige Mobilmachung*). Hi hagué una guerra de proclames. Romain Rolland aixecarà acta del foc encreuat.⁶ El 4 d'octubre

6 A *Au-dessus de la mêlée* (15 de setembre del 1914), Rolland escriu:

Des combats singuliers se livrent entre les métaphysiciens, les poètes, les historiens. Eucken contre Bergson, Hauptmann contre Maeterlinck, Rolland contre Hauptmann, Wells contre Bernard Shaw. Kipling et d'Annunzio, Dehmel et de Rénier chantent des hymnes de guerre. Barrès et Maeterlinck entonnent des péans de haine. Entre une fugue de Bach et l'orgue bruisant: *Deutschland über Alles!* le vieux philosophe Wundt, âgé de quatre-vingt-deux ans, appelle de sa voix cassée les étudiants de Leipzig à la « guerre sacrée ». Et tous, les uns aux autres, se lancent le nom de « barbares ». L'Académie des sciences morales de Paris déclare, par la voix de son président, Bergson, que « la lutte engagée contre l'Allemagne est la lutte même de la civilisation contre la barbarie ». L'histoire allemande, par la bouche de Karl Lamprecht, répond que « la guerre est engagée entre le germanisme et la barbarie, et que les combats présents sont la suite logique de ceux que l'Allemagne a livrés, au cours des siècles, contre les Huns et contre les Turcs ». La science, après l'histoire, descendant dans la lice, proclame, avec E. Perrier, directeur

de 1914, el reputat filòleg Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf (1848-1931) va publicar als principals diaris una proclama titulada *Aufruf an die Kulturwelt* («Crida al món civilitzat») signada per noranta-tres intel·lectuals alemanys, en què argumentava la legitimitat de la invasió de Bèlgica.⁷ Poc després, Wilamowitz va redactar i publicar, ara amb la signatura de 3.016 docents universitaris, el document programàtic de l'ideari nacionalista bèl·lic, l'*Erklärung der Hochschullehrer des Deutschen Reiches* («Declaració dels professors universitaris de l'Imperi Alemany»), com a «contribució de la filosofia alemanya a la Primera Guerra Mundial», per mostrar la seva voluntat de «no callar allà on parlen les armes». Això era la defensa de la *Kultur* contra la *Zivilisation* occidental, perquè suposadament s'havia posat en joc l'hegemonia de la construcció europea sobre bases nacionals que no eren homogènies, sinó contradictòries —la vertebració del futur d'Europa, en suma—. Així, doncs, Alemanya tenia una vocació universal que era, en realitat, un deure per aconseguir davant de tota la humanitat.

Però, un altre cop, és el concepte d'Estat el que és a la palestra, perquè l'Estat (*Staat*) és la base d'un ordre (*Ordnung*) que no es correspon exactament amb el concepte de llibertat negativa o positiva pròpia de la tradició liberal anglesa i nord-americana. La llibertat és entesa aquí com a compliment i realització plena dels llaços amb els seus compatriotes, coreligionaris, companys, veïns i familiars. És una llibertat, doncs, focalitzada en les relacions que vinculen l'individu amb el seu entorn i la comunitat de llengua, cultura i fe. *Ordnung* vol dir responsabilitat i compliment del deure, que no solament és formal respecte de la legalitat normativa vigent, sinó que és entès des d'un punt de vista més substantiu. El compromís, en definitiva, de cada membre individual del cos orgànic de la nació amb la resta; però, parlant en plata, *Ordnung* vol dir obediència, lleialtat i lligam polític amb l'autoritat regnant, primer, i amb l'*status quo* que el representa, després. El seu significat no és equivalent a la idea britànica de *community* o de *civil society*, i encara menys a la de *liberté, égalité,*

du Muséum, membre de l'Académie des Sciences, que les Prussiens n'appartiennent pas à la race aryenne, qu'ils descendent en droite ligne des hommes de l'âge de pierre appelés Allophytes, et que «le crâne moderne dont la base, reflet de la vigueur des appétits, rappelle le mieux le crâne de l'homme fossile de la Chapelle-aux-Saints, est celui du prince de Bismarck» (ROLLAND, 1915, 24).

7 Hi havia entre els qui van signar els premis Nobel de 1908 Paul Ehrlich (Medicina) i el filòsof Rudolf Christoph Eucken (Literatura), a més de Max Plank, que el guanyaria el 1918 (Física). Hi trobem també personalitats com el biòleg Ernst Haeckel, els també filòsofs Alois Riehl i Wilhelm Windelband, el psicòleg Wilhelm Wundt i els artistes Max Klinger i Max Liebermann. Era normal, donada la virulent contundència de l'escrit, que el signessin els vells juristes de la jurisprudència conceptual de l'època de Bismarck, com Paul Laband, que encara vivia, i Franz von Liszt. Cal esmentar, però, que el 1921, seixanta d'ells s'havien desdit del que van signar.

fraternité que fou el lema de la Revolució Francesa i que va desenvolupar Napoleó al Codi Civil de 1804. A Alemanya, ens trobem a mig camí entre el súbdit i el ciutadà.

La *mobilització espiritual* dels intel·lectuals germànics expressava també la renovació del lligam històric amb aquesta realitat política i cultural, que era considerada superior a la volàtil abstracció de la *citoyenneté* francesa. Tant els representants de la generació més madura —Werner Sombart (1863-1941), Friedrich Meinecke (1862-1954) i Ernst Troelsch (1865-1923), entre d'altres— com un jove Thomas Mann (1885-1955) van fer pinya en la defensa del model germànic.

Max Scheler (1874-1928) i Paul Natorp (1854-1924) van produir específicament el que podríem dir-ne filosofies de la guerra (Luft, s. d.). Partint de la fenomenologia, Scheler escriví amb celeritat un volum de quatre-centes cinquanta pàgines titulat *Der Genius des Krieges und der Deutsche Krieg* (1915) («El geni de la guerra i la guerra alemanya»), on atacava la «còmoda» concepció britànica de la cultura. La *disposició* als extrems, al sacrifici, és l'element que pot dur els pobles a exterioritzar la seva *essència*. Diguem de pas que, per això, la neutralitat no és adequada: perquè evita el desplegament de l'autèntica essència del poble que permet convertir-lo en nació. I, ja posats, només Alemanya com a nació arribava al grau de consciència que permetia accedir a la superioritat moral de conduir les altres nacions cap a la veritat moral de l'essència col·lectiva.

També des del neokantisme de Marburg, Paul Natorp es decantava per la missió germànica a *Deutscher Weltberuf. Geschichtsphilosophische Richtlinien: I. Das Weltalter des Geistes, II. Die Seele der Deutschen* (1918) («La missió universal d'Alemanya. Guia de filosofia de la història»: I. «L'era universal de l'esperit», II. «L'ànima dels alemanys»), en què discutia l'«irracionalisme» de Scheler intentant salvar-ne el nucli racional. Per tant, el desplegament de la raó en la història pot ser reconstruït també partint dels seus aspectes més pràctics i teleològics. En vista d'això, la guerra no és l'experiència que cal reconstruir, sinó que és ella mateixa un símptoma, un signe visible de la *crisi* de la humanitat embrancada en una guerra global. S'ha de dir que Natorp no pertanyia a cap moviment de dreta: era socialista. Veia la guerra com a externa a la raó que calia imposar en la història i, per tant, una oportunitat interna per posar fi al vell sistema polític guillermí i, més globalment, a les desigualtats del capitalisme. La filosofia alemanya de la cultura havia de treure'n l'entrellat. Els alemanys eren constructors de cultura, d'aquesta tríade d'*economia, justícia i pedagogia* en què consistia el seu «idealisme social».

Des d'un punt de vista més conservador, la filosofia de la història de Friedrich Meinecke (1917) ho enuncïava així: «La llibertat pressuposa la seva encar-

dinació en una totalitat més àmplia, ja que en el món modern la llibertat té en l'Estat el pressupòsit de la seva existència». Per això la cohesió de totes les forces socials —incloent-hi les de la classe treballadora— es produeix de forma natural quan l'Estat està en perill.

Des d'aquesta perspectiva, l'esclat de la guerra del 14 era vist com una continuació de la resistència francesa a la pèrdua de l'Alsàcia i la Lorena el 1870 i, en el fons, com una continuació natural de la concentració de poder que s'havia començat a produir amb la transformació unificadora de Prússia en Alemanya el 1871. Així la *lògica de l'estat nació* s'estenia per Europa: era natural que Prússia concentrés el foc, com un bufador, de la preeminència prussiana pel damunt de la desfeta de l'Imperi Austrohongarès; i era natural que Alemanya aglutinés Europa al seu entorn. Afirmar el contrari seria negar la realitat, al·lmentar una ficció que portaria conseqüències negatives per a tothom.

Fins i tot les veus crítiques de Georg Simmel⁸ (1858-1918) i de Max Weber (1864-1920) van sucumbir en un principi a aquesta visió del conflicte, transfigurat ara en dialèctica de la cultura. La guerra tindria un paper purificador per a les contradiccions de la societat moderna, un foc nou per començar una època en què la reconciliació interna entre les distintes classes socials seria com el llevat de la cohesió europea. El títol d'un article de Simmel de 1915 era *Werde, was du bist*, la màxima de Píndar «Arriba a ser qui ets» en clau germànica.⁹ Scheler solia citar la d'Heràclit, «pólemos patèr pantôn», això és, «La guerra és l'origen de totes les coses».

UNA GUERRA EUROPEA CLASSISTA I COLONIAL

Ja que la guerra existeix, cal assumir-la. Fou aquesta concepció de la guerra com a judici suprem, com a judici de Déu, com a ordalia de la cultura europea la que es va esmicolar a les batalles del Marne, del Somme i de Verdun. La guerra

8 Simmel va interpretar la guerra des de la dialèctica del conflicte el 1914, però el 1915 deia coses com per exemple que si ell fos francès, voldria que guanyés França. No fou dels qui es deixà dur per la superioritat germànica, perquè les anàlisis econòmiques ja indicaven que la nova potència amb qui calia comparar-se eren els Estats Units.

9 «Aber es scheint das Schicksal des Menschen zu sein, dass er nicht von selbst, in der Ruhe selbstgenügsamen Wachstums, das werde, was er seinem tiefsten, sinngemässen Sein nach schon ist; sondern dass es, mehr als zu irgendeinem äusseren Gewinne, des Kampfes, der Not, der Gefahr bedarf, damit er sich selbst finde» (SIMMEL, 1915). («Però sembla que el destí de l'home no és esdevenir per si mateix, en la calma d'un creixement autosatisfet, el que és segons el seu ésser més profund, sinó que, més que no qualsevol guany extern, necessita la lluita, la carència, el perill per trobar-se a si mateix».) Vegeu VERNIK (2012).